

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Georg Bruun

To Portrætter

fra

Roldinghus

B. Schæffers Forlag

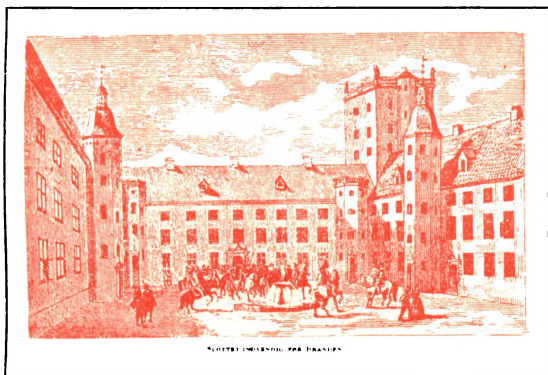
Rolding 1931

Georg Bruun

To Portrætter

fra

Roldinghus

V. Schæffers Forlag

Rolding 1931

Caspar Markdaner

1.

AF Lensmændene paa Koldinghus har adskillige haft større politisk Betydning end Caspar Markdaner. Men medens disses Navne er glemte, har Markdaners levet i frisk Minde i over 300 Aar. Den væsenligste Grund hertil er hans Virksomhed for Byen og Lenet og de mange Mindesmærker, han har efterladt sig, særligt i Kirkerne. Medvirkende har været baade Sagnet om hans kongelige Herkomst og Meddelelserne om hans eventyrlige Rejseliv i Frankrig, Spanien og Italien, hans Krigerfærd i Ungarn, endelig hans Op- hold hos Kejser Maximilian, af hvem han blev adlet med Navnet Markdaner, ved Omsætning af Stavelserne i Danmark.

Den fyldigste Beretning om hans formentlig kongelige Herkomst er en nu forsvundet Optegnelse i Ribe Stiftsarkiv af en unavngiven Forfatter, meddelt i 1822 af Tauber i hans »Breve fra Kolding«¹⁾. Den lyder ordret saaledes: »Der Printsens« – senere Christian III. – »en Sommer Dag drog paa Jacht i Kgl. Mayestæts Wiltbane, møtte hannem i Erstskov« – 2. Lejrskov – »en ung Bonde-Pige af et artig og skiondt

Udseende. Han fandt Behag i hendes Aasiun, och spurgte hende, hvo hun waar og hworhen hun gick. Hun forklarede, att hun waar en Skomagers Daatter af Andst, som brachte en Krucke med Jord-Bær til Byen. Printsens huede hendis Tale so well, att han befoel hende at bringe Bærrene i Stegerset paa Slottet och siden hente sin Løn. Saaledes begaff det sig, at bemeldte Qvindes-Person flere Gange kom til Slottet. Och fandt Printsens mere og mere Behag i hende, indtil han tog hende til sig och afflede med hende en Søn, som siden bleff den berømmelige Lehnsmand Casper Marchdaner. Printsens lod det unge Barn holde til boglige Konster og begavede Moderen qvit og frie med en Bonde-Gaard i Andst Sogn«. At Sagnet har været kendt ca. 50 Aar før, ses af en Bemærkning i Pontoppidans »Danske Atlas«²⁾: »Caspar Marchdaners Moder skal have været Skomagerdatter, men Faderen derimod menes at have været den største i Landet«. Mere ubestemt meddeler den samtidige Genealog Klevenfeldt³⁾: »Han var af de Skustere, men hans Læst var som Samsons Kæft«. Skomagerlæsten optræder ogsaa i en fynsk Tradition, om at Caspar Markdaner paa Rønninge Søgaard lod bygge en Kolade med to Fløje i Form af Skomagerlæster, »til Erindring om at han ikke skammede sig ved at have en Skomager i sin Familie«⁴⁾. Vel kendt er den koldingensiske Tradition, at en hovmodig Adelsmand en Gang, for at haane Markdaner, lod dennes Vaabenskjold i Kolding Kirke overstryge med Skomagersværte,

hvorefter Markdaner i Kirken lod anbringe en Sten-
tavle med følgende Indskrift:

EIGEN NUTZ HEIMISCHER NEIT KINDISCHER
RADT ROHM VND TROIA ZERSTORET HAT
WO THVGENT NICHT SO HOCH WIRDT
GEACHT ALS GEBVRT UNDT PRACHT DAS
LANDT VND REGIMENTE WERDEN VBEL
BEVACHT VND IN DER LENGE GEHEN
C M 15 DER KREBS GENGE 93

Stenen er nu i Koldinghus Museum⁵⁾.

2.

Ribetraditionen om Markdaners Herkomst er søgt støttet ved Henvisning til hans Studieophold i Hamborg, hans gode Modtagelse overalt i Udlandet, og Kejser Maximilians Naade⁶⁾. Bortset fra, at saadant Ophold i Udlandet den Gang ikke var helt ualmindeligt, vilde det have været naturligere, hvis Markdaner var sendt ud af Landet paa Kongens Foranledning, at sende ham til tyske Hoffer end til Frankrig, Spanien og Italien. Hele hans omflakende Liv fra 1552 til 1574 kendetegner ham som en ung Eventyrer i Renaissancens Tidsalder. Med større Vægt kunde der peges paa, at han gav sine tre Sønner Kongehusets Navne, Frederik, Christian og Hans. Men ogsaa dette forklares lettere ud fra dyb Hengivenhed for hans to kongelige Herrer, Frederik II. og Christian IV. end som en skjult Pukken paa et Slægtskab, der ikke blev officielt anerkendt. Hvis Markdaner nagedes af en Følelse af Tilsidesættelse, vilde den sikkert være kommet

frem i de selvbiografiske Oplysninger, som han meddelte Præsten Søren Winum til Ligprædikenen 1618⁷). Men i denne findes ikke en eneste Hentydning til kongelig Herkomst, derimod en positiv Meddelelse om, at hans Forældre var af borgerlig Slægt. At man ikke ved Hoffet ca. 1570 har vidst noget om, at Markdaner var Kong Frederik II.s Halvbroder, ses af en Meddelelse i Ligprædikenen om den danske Statsmand Peder Oxes Møde med Markdaner i Speier. Da Peder Oxe – siges der – havde hørt om hans Dygtighed »oc til met udspurde, han var fød i Danmark« o. s. v. Ordene viser, at Peder Oxe aldrig før har hørt om Markdaner.

3.

Som Bevis for, at Markdaner virkelig er født i Andst, og at altsaa Meddelelsen i Ribe Stiftsarkiv for saa vidt er paalidelig, er der gjort opmærksom paa hans »synderlige Kærlighed til Andst Kirkes Forskønnelse«, idet en Tradition med Urette tillægger ham Opførelsen af Andst Kirketaarn. Denne Tradition synes at støttes af, men er i Virkeligheden skabt af en stor, sirligt udskaaet Tavle, som nu hænger paa den nordlige Væg i Andst Kirke, med en latinsk Indskrift, der priser Markdaners Iver for Taarnets Bygning. Tavlen er i 1602 opsat og Indskriften lavet af Jon Jensen – Jonas Coldingensis, Rektor i Kolding i Halvfjerdserne, efter 1578 Præst i Andst og Gjesten⁸). Indskriften lyder i dansk Oversættelse:

»Et Digt, som gaar i det phalekiske Versemaal om Andsttaarnets Bygning, som med from Iver af den ædelbaarne Hr. Caspar Markdaner, Herre til Siøgaard o. s. v. blev indviet til den udødelig Gud.

Vandringsmand, som til disse Steder kommer,
hæv dit Blik og betragt den store Bygning,
som paa Toppen af Bakken stolt sig rejser.
Se paa Klokken og Pulpitum det høje,
ret dit Øje mod disse skønne Bænke,
som med Kunst Arkitektens Haand har formet
og til Andagt og hellig Gerning viet.

Mens Kong Christian, af dette Navn den fjerde,
over Daner og Nordmænd Sceptret førte,
Koldingborgens den ædle, høje Styrer,
Caspar Markdan med Udgift stor og Møje
sig et straalende Minde her lod sætte.
Din Fortjeneste, Caspar, skal for evigt
til de Saliges Taarne højt dig hæve.

For den til udødelig Ære i fortrinlig Grad værdige satte Jonas Coldingensis dette. 1602.«

I andet Vers Linie 4–5 er Oversættelsen noget fri. Ordret siger den latinske Tekst: »Caspar Markdan rejste denne Bygning, som krævede mange Penge og meget Arbejde«. Men ogsaa med denne Indskrækning synes Digtet at antyde, at Æren for Byggearbejdet tilkommer Markdaner. At denne Lovprisning er overdreven – Jonas Coldingensis var en Mester i Smiger – ses med Sikkerhed af, at der foreligger en Befaling fra Frederik II. til Markdaner om at bygge Taarnet op for Kirkens Midler, »da denne skal være med Forraad«. Skrivelsen er fra ²⁰/₁ 1588⁹), og Byggearbejdet blev fuldført 1592.

4.

Ribetraditionen, der sikkert stammer fra Andst og er ældre end 1800, er efter 1800 yderligere udyndet og fik efterhaanden – paa Grundlag af en »Descentindes« Oplysninger – følgende Form: Barnets Fader, som var »den da endnu ugifte Konge« skænkede Moderen Gaarden Noes, fordi Moderen her kunde »opfostre et lille Nus (Hnos eller Nos)«. Senere ægtede hun en Herre af Slægten Beenfelt, som derefter beboede Noes med hende, og med hvem hun fik flere Børn. Kongen begavede den elskede Søn med et Skjoldmærke, hvis Hjortetakker og grønne Grene skulde minde om Mødet med Moderen i den grønne Skov. Alle historiske Enkeltheder i denne Beretning er urigtige. Christian III. var gift i 1525, otte Aar før Drengens Fødsel, Caspar Markdaner blev adlet af Kejser Maximilian i 1571, Gaarden Noes vides i 1542 og 1580 at have været i andre Slægters Besiddelse. Mest interessant i Beretningen er Meddelelsen om, at Gaarden fik Navn efter det lille »Nus«, et smukt Eksempel paa folkelig Navneforklaring. Det er selvfølgelig ikke det lille »Nus«, der har givet Gaarden Navn – ogsaa af den Grund, at Moderen aldrig har beboet denne Gaard – men omvendt Gaardens Navn, som er søgt forklaret ved en Sagdannelse. Sandsynligvis stammer Navnet paa Noes(gaard) – der ligger ved en Dalslugt – fra et Ord, der betyder Sund, Strøm.

I Folkemunde kendes Sagnet endnu i Andst. Kongen nævnes ikke ved Navn. Som i den om-

talte Beretning giver han Pigen et Sted, hvor hun kan opdrage »si lille Nus«, hvorfor Gaarden faar Navnet »Nues«gaard. Sønnen, *hvis Navn ikke nævnes*, blev meget dygtig og byggede Andst Kirke, og *ligger begravet under Karlestolene sammesteds*. Efter en anden Gengivelse var det Pigen selv – en Skomagerdatter – der byggede Andst Kirke, hvorved hun blev saa fattig, at hun kun havde een Ko tilbage. Sagnet i denne Form har Forbindelse med en middelalderlig Gravsten, som nu ses i Kirkens Mur ved Siden af Kirkedøren og som viser Figurer af et Ægtepar med Armene om hinanden og nederunder et Husdyr. En anden Tradition, der kun holder sig til Stenfigurerne, siger, at »disse Folk skal have funderet Andst Kirke, men havde ej mere i Begyndelsen af deres Ægteskab end en Koe«¹⁰).

Dette er Sagnene og Traditionerne om Andst Kirke. Dele af dem er utvivlsomt af meget gammel Oprindelse. Der er flere Uoverensstemmelser mellem Sagnet i Folkemunde og de litterære Gengivelser, bl. a. at Folkesagnet ikke meddeler Navnet paa Kongesønnen og lader ham blive begravet i Kirken. Folkelige Sagn er i stadig Vækst, nye Træk optages indenfor den oprindelige Ramme, og det er let forklarligt, at Jon Jensens Mindetavle, som Kirkegængerne hver Søndag havde for Øje, Caspar Markdaners Ry og Beretningerne om, at han var af Skomagerfamilie, kan være optagne som nye Led i en eller flere Versioner af et almindeligt udbredt Sagn.

5.

Det maa da siges, at Traditionen om Markdaners kongelige Herkomst og Fødsel i Andst støttes daarligt af de historiske Kendsgerninger, og at de fremførte indirekte Beviser er ganske værdiløse. Sikkert ved vi intet om hans Fødested. At han gik i Roskilde Skole, viser hen til Sjælland. Han er født 1533. Hans Fødselsdag kendes ikke. At han var af borgerlig Familie, ses af, at han blev adlet i 1571, og af Ligprædikenen. I denne meddeles, at han var født af »ærlige fromme forældre« – altsaa ikke af *velbyrdige* o. adelige Forældre – men giver hverken disses Navne eller Faderens Stilling. I en skriftlig Meddelelse fra ca. 1800¹¹⁾ siges, at hans Fader, som var Skomager, siden blev Kaperkaptajn og udmærkede sig saaledes, at han blev optaget i Adelsstanden. Den sidste Tilføjelse er i hvert Fald urigtig. I Kolding Kirkes Kor begravedes 25. November 1595 Markdaners næstældste Søn i Ægteskab med Sophie Oldeland¹²⁾. Paa Ligstenen stod »Welbyrdige Christian *Mortensen*«. Da Fejltydning af Stenen synes udelukket, eftersom Indskriften, aflæst 1730, blev revideret 1755, giver den *maaske* en Antydning om Markdaners tidligere Familienavn¹³⁾. Den Omstændighed, at han i alle Sagn og Traditioner siges at være af Skomagerfamilie – i een Tradition er det Svigerfaderen, som oprindelig var »Skomagervend« – lader formode, at dette kan have sin Rigtighed.

6.

Da Caspar Markdaner 1. Maj 1617 ,opgav sin Stilling som Lensmand paa Koldinghus for at tage Ophold paa sit Herresæde, Rønninge Søgaard ved Nyborg, var han 84 Aar gammel, svagelig og syg. Han vidste, at Døden var nær. Han var et Ordensmenneske, der traf sine Forberedelser i god Tid. Allerede i 1607 havde han sin Ligsten færdig. Nu gjaldt det om at bringe sin Ligprædiken i Orden. Det ses af denne, at den er bleven til ved talrige Samtaler mellem Markdaner og Præsten. Ikke blot har denne faaet en indgaaende Beretning om hans Bedrifter i alle Krigene og om hans Gesandtskabsrejser, ikke blot har Markdaner vist ham det kejserlige Adelspatent og en Kopi af Kejser Maximilians Anbefaling til Kong Frederik II., men han har ogsaa selv bestemt den Tekst i Bibelen – Davids 113. Psalme¹⁴⁾ –, som skulde være Ligprædikenens Udgangspunkt. Denne bliver derved baade en Selvbiografi og et vigtigt Bidrag til en Karakteristik af hans Livsopfattelse.

Hans ærlige og fromme – men ikke »welbyrdige« – Forældre maa have været ret velhavende, da de holdt privat »Scholemester« til ham til hans tolvte Aar. Efter tre Aars Skolegang i Roskilde blev han sendt til Hamborg, for der »videre vdi sine velbegyndte Vngdoms øffuelser sig at forfremme«. Efter fire Aars Studieophold i Hamborg stiftede han der Bekendtskab med en fransk Gesandt, *Monsieur de la Rose*, med hvem han som »Livtjener« fulgte til

Frankrig, hvor han i de følgende seks Aar fik sin krigeriske Uddannelse. Paa en Rejse til Spanien blev han »ilde saaret og slaget« af en Hest. Hans Herre maatte rejse bort alene, men sørgede godt for ham med Læge og Penge og lovede ham Ansættelse, naar han blev rask. Markdaner foretrak en anden Tjeneste hos en spansk Adelsmand *Noble de Sebastian*. Hos denne var han i tre Aar, gennemrejste Frankrig og Italien, hvor han stiftede Bekendtskab med en østerigsk Adelsmand, der indførte ham hos Kejser Maximilian II. I dennes Tjeneste virkede han i ti Aar, dels paa Felttog i Ungarn, dels som Gesandt i Spanien. Som Paa-skønnelse for hans Tjenester optog Kejseren ham i Adelsstanden, »oc haffuer giffuet hannem Skiold oc Hielm oc ladet indføre i oben Patent met Keyserlige haand oc Seil styckviis, huad hand i Vaabenet met alle sine effterkommere føre skulde, huilcket Keyserlige patent er daterit Wien i Østerige den 14. Septemb. 1571 udi mange Førsters oc store Herrers næruerelse«.

Senere kommer han i Tjeneste hos Hertug Adolph af Holsten, deltager med denne i den brunsvigske og nederlandske Krig, er dernæst Hertugens Køgemester (o. Hofchef), sendes som Gesandt til Spanien og Nederlandene, og følger Hertugen til den tyske Rigsdag i Speier. Baade her og senere, da han fulgte Hertug Adolph til »høybaarne Førstinde Frøicken Anna hendis Barsel« paa Skanderborg Slot, træffer han Peder Oxe, der raadede og formanede

ham til at tjene sin egen Herre og Konning, thi »Danmark formaaede vel at lønne en tro og flittig forfaren Tjener«. Markdaner ser første Gang Tiden an, anden Gang lader han sig overtale, begærer Afsked fra Hertugen, som dog først sender ham som Gesandt til Kejseren, der medgiver ham en Anbefaling til Frederik II.

Saa vender Markdaner da i 1574 efter 26 Aars Ophold i Udlandet hjem til Danmark. Efter et Aar at have tjent som Hofjunker, blev han 12. September 1575 ansat som Frederik II.s »Køgemester«, en meget ukrigerisk, men meget anset Stilling. Dette Embede beklædte han i ti Aar, til han 18. Maj 1585 blev udnævnt til Lensmand paa Koldinghus, hvor han blev i 32 Aar, fra 1585 til 1617. Frederik II.s Velvilje mod Markdaner ses af, at han i 1577 tilskødede ham Rønninge Søgaard paa Fyn og i 1580 overdrog ham Senjen Len i Norge. I 1597 gav Christian IV. ham kvit og frit Kronens Part af Rønninge Sogn og i 1617 ved hans Afsked Brunlaug og Nummedal Len i Norge. Hans Indtægter var store, og ved kloge Mageskifter – fra Kronens Side ofte meget imødekommende – forøgede han sin Herregaards Jordtilliggende. I 1596 opførte han her en ny Hovedbygning. I 1587 fik han af Frederik II. Skøde paa en Gaard i Kolding, øst op til Torvet, omtrent hvor nu Østergade Nr. 1 ligger, men et Stykke ud paa Jernbanegade. Denne Gaard henstod næsten uforandret til 1849, da den brændte ved Bombardementet 23. April. Over Porten var

anbragt en Trætavle med Markdaners Vaaben. Tavlen blev i 1877 solgt og hugget til Pindebrænde¹⁵).

Næsten 60 Aar gammel ægtede Markdaner den knap 16aarige Sophie Oldeland. Ægteskabet gjorde ham til Ejer af Vejlegaard paa Fyn. Af hans tre Sønner i dette Ægteskab, Frederik, Christian og Hans, overlevede Frederik og Hans ham. Den Markdanerske Linie paa Mandssiden uddøde med en Sønesønssøn, Frederik Markdaner, i 1677.

I 1617 søgte og fik Markdaner »naadig dimission oc affsked«. Han følte sig gammel og svag og havde i to Aar befundet sig ilde, bortset fra Alderdommen, »som er i sig self en siugdøm«. Han var i sit sidste Leveaar saa affældig, at han ikke kunde gaa i Kirke, hvorfor han lod prædike for sig paa Søgaard. Han nød Nadveren den 21. August og døde 22. September 1618, mellem Kl. 1 og 2 efter Midnat, 85 Aar gammel.

7.

Koldinghus Len omfattede i det 16de Aarhundrede foruden Kolding By følgende Herreder: Brusk, Jerlev, Holmans, Tørrild, Andst, Elbo og Nørvang, en Tid ogsaa Øster- og Nørre-Horneherred, og Bjerge Herred. Markdaner havde sin Bolig i Stueetagen i Slottets Sydfløj. Hans Lensbreve viser, at hans Indtægter var stigende. Lenets Overskud var i 1608 efter Jordebogen 11,212 $\frac{1}{2}$ Daler, hvoraf Kongelig Maje-stæt havde fri 6748 Daler. Markdaners Indtægt var i dette Aar: Aarspension til sig, Hustru og Børn, egne Svende og Folk – 12 Personer, i 1617 steget

til 14 – 555¹/₂ Daler, desuden til aarlig »Genant«¹⁶) for sig og Slottets daglige Folk 1850 Daler, dernæst tiende Part af det uvisse, hvormed særligt tænkes paa Gaardfæstning og Sagefald, og »Udforing« til seks Heste, to Vognheste og fire Gerustheste, – Krigsheste –, ialt 137¹/₂ Daler. Sammenligning med Kongens Overskud viser, at han har været godt aflagt¹⁷).

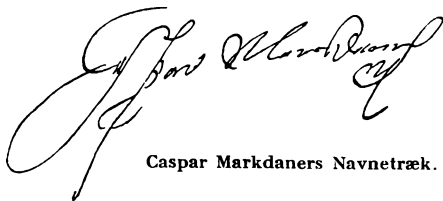
Som Kongens Repræsentant har Markdaner været den mægtigste Mand i Lenet. Han har haft den øverste Jurisdiktion i Retssager og Lejlighed til, dels med Kongens Sanktion, dels paa eget Ansvar, at gøre sin Indflydelse gældende i mange Forhold. Han stod i høj Yndest hos Frederik II. paa Grund af sin Dygtighed som Administrator, og der voksede naturligt et venskabeligt Forhold op mellem ham og Christian IV. under dennes Ophold paa Slottet som Dreng. Alt tyder paa, at der mellem Markdaner og Befolkningen har hersket god Forstaaelse. Han synes ofte at have staaet paa Borgernes Side mod Kongernes for vidt gaaende Krav, baade i Skattesager, og naar det gjaldt personligt Arbejde. Ved en enkelt Lejlighed vides saadan Optræden at have bragt ham en drøj Irettesættelse. Christian IV. byggede i 1612 en Galej, i Kølen 61 sjællandske Alen lang, 11 Alen bred og 4 Alen dyb. Skibet blev bygget »neden for Slottet udi Staldgaarden« og skulde derfra inden Paaske føres ud »paa Strømmen«. Arbejdet blev for en stor Del udført som Hoveri af Omegnens Bønder, Byens Borgere skulde besørge Flytningen. 12. August 1612 sender Kongen

Markdaner et forbitret Brev, fordi han ikke har villet skaffe Hjælp nok til Arbejdet, »hvilket har forundret Kongen ikke lidt, det havde jeg ikke ventet af dig«. Det befales ham nu »strengeligen fra Kolding at skaffe saa mange Borgere, som behøves til at udføre Galejen paa Strømmen . . . saafremt han ikke selv vil staa til Rette for sin Efterladenhed«¹⁸⁾.

Naar der faldt Bøder i Drabssager, var han ivrig for at lade disse komme Byens trængende til Gode. Da Kolding i 1609 skulde have sit Raadhus, hjalp han Byen til en Del Penge ved at skaffe den en Gaard, der var forfalden til Kongen. Derfor er hans Vaaben ogsaa udhugget paa den Sandstenstavle, som var anbragt over Døren, og som nu findes i Koldinghus Museum¹⁹⁾. Meget religiøs som han var, har Kirkernes Tilstand og værdige Udsmykning ligget ham i høj Grad paa Sinde. Til St. Nicolai Kirke i Kolding, hvor han havde sin særlige Stol, – i Kapellet paa Koldinghus er der aldrig til Stadighed holdt Gudstjeneste²⁰⁾ – gav han i 1590 den endnu bevarede Prædikestol og i 1591 den pragtfulde Altertavle²¹⁾. I 1593 sørgede han for Kirkens Restauration, efterat der ved Kongebrev af $24/5$ 1593 var givet Ordre til alle Landkirker i Lenet om hver at bidrage to Daler. Ogsaa Omegnens Kirker omfattede han med Interesse. I Gesten Kirke findes hans Vaaben over Alteret. I Egtved er Prædikestolen i Renaissancestil forsynet med hans og hans Hustrus Vaaben og Navnetræk. Lignende Prædikestole findes i Andst og Eltang Kirker²²⁾.

Virksom, mægtig og myndig som Markdaner var, nøjedes han ikke med at give Gaver, han gav ogsaa Anordninger om Reformer, som forekom ham nødvendige. Med størst Sikkerhed kan vi paavise hans Virksomhed med Hensyn til Lærdskolens. Vi har endnu Ordlyden af den Anordning, ved hvilken han i 1609 gav faste Regler for Majfesten, afskaffede Kransegildet, indskrænkede Udgifterne og søgte at hindre Drukken. I 1605 stiftede han sammen med Magistraten et

Legat paa aarligt 10 Sletdaler til laveste Klasses Hører, »fordi det formærkes, han skal

Caspar Markdaners Navnetræk.

have en saare ringe Løn, og *en arbejder er dog sin Løn værd*«. Ligeledes oprettede han et Legat paa 100 gode Daler, af hvis Renter fattige Skolebørn skulde forsynes med Klæder om Vinteren. Han ordnede Ombæring af en Tavle i Kirken om Onsdagen til Indsamling af »en Rejsepenge for en fattig Dimittend til Universitetet«. Han skaffede Skolen et Bibliotek paa 253 Bind. I Drabssager sørgede han for, at en Del af Bøderne tilfaldt Skolen. Det skyldes sikkert hans Initiativ, at Skolen i Aarene 1590–1600 fik nye Love, en Rektorbolig og en Tredjehører foruden de tidligere to. Disse Aar har været en Fremgangstid for Lærdskolens, der først nu naaede frem til at dimittere regelmæssigt til Universitetet. Til Minde herom hænger nu i

Almenskolens Forhal hans Relief med følgende Indskrift paa en Messingplade: »Ordnete som Lensmand 1585–1617 Skolens Forhold«²³).

Paa andre Omraader har vi kun spredte Oplysninger. Han synes at have interesseret sig stærkt for Kirkens Administration. Ved Bestemmelser af 1588 og 1601 ordnede han det den Gang vigtige Stolestadespørgsmaal²⁴), saa at alle ved Gudstjennesten kunde faa den til deres Rang passende Plads, forrest Lensmanden og Slottets Folk, derefter Byens Embedsmænd, efter disse Købmændene, i fjerde Klasse Haandværkerne, paa allersidste Pladser den brede Almue. Ligeledes udstedte han i 1594 en Anordning om Begravelser²⁵), ogsaa under Hensyntagen til Rang og Stand. At han har haft Interesse for Byens Næringsliv, kan sluttes af, at han 1598 gav Bevilling til Oprettelse af et Snedkerlav²⁶), for at hindre den Skade, deres Næring led af fremmede Snedkere. Den betydeligste af hans Reformer er hans Brandordning af 1599, maaske den første i Danmark²⁷). Han gav i denne faste Bestemmelser om hver Borgers Pligt til at undgaa Ildsvaade og organiserede et kommunalt Brandvæsen for at standse Brande straks ved deres Fremkomst. Adskillige Bestemmelser i denne levede videre i Koldings næste Brandordning, der er fra 1736. Der er Grund til at tro, at Markdaners Brandordning har bidraget til at skaane Kolding for saa voldsomme Ildsvaader som dem, der havde hærget Byen i det 16de Aarhundrede, sidst i 1583.

En enkelt Handling fortjener særligt at fremhæves. I 1586 kom Markdaner i Kongens Ærind til Jelling. Han bemærkede, at der ved Kirken var en Forhøjning i Jordsmonnet. Byens Befolkning blev til-sagt med Spader, Skovle og Løftestænger. Og frem i Lyset kom den store Jellingesten, der maaske havde været begravet i Aarhundreder. En Trætavle med forgyldt Indskrift blev ophængt i Kirken til Minde om Fundet. Tavlen brændte med Kirken i 1672, men Indskriftens Ordlyd er bevaret. Begivenheden vakte stor Opsigt. I 1591 sendte den lærde Henrik Rantzau en Tegner og Kobberstikker til Jelling og offentliggjorde samme Aar en illustreret Beskrivelse i Lindebergs: *Commentarii rerum memorabilium in Europa*, et Værk, der blev læst over hele Europa. Det blev ogsaa læst af Runeforskeren Ole Worm (1588–1653). I 1621 rejste han til Jelling, og i 1622 fik han Regeringen til at paabyde, at Præsterne skulde indsende Beretninger om, hvad der i deres Pastorater fandtes af Oldsager, og især Runestene. Caspar Markdaners Fund blev saaledes en vigtig Begivenhed i dansk Runeforsknings Historie ²⁸).

7.

Markdaners Valgsprog var »Gott mein Beistand«²⁹). Hans Vaabenskjold beskrives saaledes i Dansk Adelsleksikon: »Tverdelt af Sølv og blaat, i øverste Felt en halv, rød, til højre opspringende, guld kronet Løve med dobbelt Hale og udhængende Tunge. Paa Hjelmen, som er kronet, en halv, til højre opspring-

ende, rød Hjort imellem to Ørneflugter, delte, den ene af Guld og blaat, den anden af Sølv og rødt«. Saaledes er Vaabnet ogsaa tegnet i Dronning Sofies Stambog³⁰). Men i talrige Afbildninger af Vaabnet ses tydeligt et Træ, som Løven griber med Kløerne. Dette Træ er ogsaa med i den Forherligelse af Vaabnet, som er digtet af Jonas Coldingensis³¹); Hermed bortfalder en nyere Forklaring, at Tegningen ikke er et Træ, men en Fakkell³²). Det latin-Digt lyder:

Glandiferum frangit Leo robur; Ceruus in altum
Fertur: et in galea picta corona micat.
Quid leo? mens fortis : quid ceruus? secla : quid alæ?
Astra petit virtus, inde corona datur.

I dansk Oversættelse³³):

Ned slaar Løven agernrig Eg, højt Hjorten i Luften
springer, med farvet Pragt funkler en Krone paa Hjælm.
Hvad er vel Løven? Modet. Og Hjorten? Tiden. Og Vingen?
Dyden til Stjernerne naar, Kronen den vinder som Løn.

I den danske Oversættelse er »Dyden« en Gen-givelse af det latinske Ord »virtus«, der har en mere omfattende Betydning: »Mands Dygtighed«. Det kan anses for sikkert, at Jonas Coldingensis, Datidens sirlige Lovsanger af de mægtige Adelsmænd, (den samme som i 1602 lovpriste Markdaner paa Tavlen i Andst Kirke, har skrevet og offentliggjort sit Digt-efter sin Velynders Anmodning, eller i hvert Fald med hans Billigelse, saa at Digtet bliver en af denne anerkendt Karakteristik med følgende Indhold: Den tapre og modige Mand knuser som Løven al Mod-

stand. Mands Dygtighed svinger sig til Stjernerne og vinder Sejrens Krone.

Der findes intet Maleri af Markdaner, men to Skulpturer, et Marmorrelief og en Gravsten, begge

Marmorrelief af Caspar Markdaner.

i Rønninge Kirke. Afstøbninger er i Koldinghus Museum. Det fint udførte Relief, ca. 40 cm. i Kvadrat, er et Brystbillede af en smuk, alvorlig, ældre Mand med kraftig Haarvækst og et mægtigt, sirligt kæmmet Overskæg. Enkelte Rynker ses under Øjnene og i Panden. Blikket er klogt og fast. Han bærer Tidens moderne Pibekrave og om Halsen en svær, treradet Guldkæde.

Den ca. to Meter høje Ligsten, som nu sidder i Kapellet's østlige Mur, har følgende Indskrift: »Erlig oc welbyrdig Mand Caspar Marckdaner til Syegaard wil hervnde hvile. Gvd gifve hanom det evige Rige. Erlig oc welbyrdig Frv Sophie Oldeland i lige acter sig oc hervnder at hvile. Gvd gifve denom bege Himeriges Rige«. Midt over de to Buer Vaabnene Markdaner og Oldeland. Neden under Aarstallet 1607. Øverst i Hjørnerne henholdsvis en Hjelm med en opspringende Hjort og Vaabnet Abildgaard – Sophie Oldelands Moder var født Abildgaard³⁴). Paa Buerne læses: »Ich weis das mein Erlöser lebet vnd er wirdt mich hernacher avs der Erde avfwecken. Hiob XIX« (Vers 25). Og i Midten: »Pvlvis et umbra svmvs« (o. Vi er Støv og Skygge).

Uden Kilde meddeler Eliassen, at den toradede Guldkæde, som Markdaner bærer paa Ligstenen, er en Gave af Frederik II. Medens Ligprædikenen ikke giver direkte Oplysning, fremhæver den i sin Sammenstilling af Markdaner med Joseph og Daniel, at Pharaoh og Baltazar hængte Guldkæder om disses Hals. Man kan vel deraf slutte, at Markdaner har været stolt af sine. Da Guldkæden ikke nævnes i den omstændelige Skildring af Kejser Maximilians Æresbevisninger, er det sandsynligt, at begge Guldkæder er Gaver fra de to danske Konger.

8.

Det er ikke muligt af det ret knappe og brudstykkeagtige Materiale at danne sig et fyldigt Hel-

Caspar Markdaners og Sophie Oldelands Ligsten.

hedsbillede af Markdaner. I nogle Henseender staar han klart. Han har været en statelig Skikkelse, en Mand med en kraftig Konstitution, en tapper Kri-ger, en fremragende dygtig Administrator. Virksom og myndig. Han har haft høje Tanker om eget Værd i Sammenligning med andre, der vigtede sig af fornem Byrd. Han har i sin Lenstid følt sig som Byens og Egnens Førstemand og foretrækker, ret betegnende, at kalde sig »Høvedsmand« i Stedet for det officielle Lensmand eller Embedsmand. Han har været en Mand med stor Livserfaring og en vid aandelig Horisont, vundet ved 26 Aars Ophold i Europas Hovedlande, som studerende, som Væb-ner, som Kriger, som Gesandt ved fremmede Hof-fer. Han har været noget forfængelig med Anbring-else af sit Navn og sit Vaabenskjold, det var Tidens Mode, og det skete altid for at vidne om storstillede Gaver. Han har været meget religiøs, ikke blot i Ord, men ogsaa i Sind og Gerning, saa at der var god Grund for Andreas Mikkelsen, Præst i Kolding, til i 1603 at tilegne ham sine »Christelige udkaarne Bønner« ³⁵⁾. Han har haft en virkelig Interesse for det Len, den By og de Mennesker, som han var sat til at herske over. Selvfølgelig skulde alt helst gaa efter hans Hoved, og han har sikkert været en haard Hals at have til Modstander. Ovenfor er an-ført Klevenfeldts Ord: »hans Læst var som Sam-sons Kæft«. Meget morsomt, men ikke helt over-bevisende, forklarer Eliassen ³⁶⁾, med Henvisning til Indskriften S. 27, dette som en Omskrivning for,

at han i en Ordstrid brugte en »Asenskæft«. Dette faar staa hen. Vi har dog et interessant Vidnesbyrd om, at han ogsaa kunde finde sig i Modstand. I en Ejendomsstrid mellem ham og Vejle By sejrede Vejle, og dens Borgmester siger i sin Meddelelse herom: »Han« (Caspar Markdaner) »var ellers en skarpsindig og forstandig Mand – og ikke regnede han Borgmester og Raad eller Borgerskab til onde, at de havde imod hannem standen paa deres Ret og forsvaret deres Frihed«³⁷).

Et af de mest tiltalende Træk hos Markdaner var hans Medlidenhed med de fattige og nødlidende. Det har været ham en Hjertesag at træde hjælpende til, naar han kunde. Derfor hjalp han de fattige Peblinge med Penge til Klæder og Rejsepenge, naar de skulde til København. Derfor søgte han, naar Lejlighed gaves, f. Eks. ved Drabs-sager, at faa Bøder anvendt til Hjælp for Skolebørnene eller Byens »Husarme«. Da han en Gang efter højere Ordre havde anholdt en Del Løsgængere til Tvangsarbejde paa Slottet, bevægede han Kongen til at give hver af dem tre Daler til Klæder³⁸). I sin Forordning om Snedkerlauget bestemmer han, at naar en Svend bliver Mester, skal han give to Mark til Byens fattige, og i Brandordningen 1599, at Raad og Borgmester skal træde hjælpende til, naar en lider Tab ved Ildebrand, »som jho christeliggt och billigt err, epffter thj thett thillstedis *fremmede* her i byenn at om gaa och bede om hielp, naar thennom saadan vløcke paa er kommen«. Næsten helt

moderne lyder hans Ord i Anledning af den fattige Tredjelærer ved Lærdskolen, at »en arbejder er dog sin løn værd«. Det ser i Belysning af alt dette ud som en Tanke og ikke som et Tilfælde, at Ordene »*hjælpe de nødlidende*« er stukket ind i det i næste Stykke omtalte latinske Citat, i hvilket Markdaner sammenlignes med en romersk Stormand. Ordene findes nemlig ikke i den latinske Tekst.

Paa Ligstenen over sin afdøde Søn lod han indhugge paa Latin: »Min søde lille Dreng«³⁹). Ordene vidner om øm Kærlighed. At han har holdt af Børn og forstaaet, at de trængte til Glæde og Leg ved Siden af Skolens barske Tugt og Slid, ses af hans Majfestanordning, i hvilken han tillader Festens Afholdelse, »paa det at smaa og unge børn kunde have deraf som en liden tillokkelse til Bogen og bogelig Kunster«.

9.

Stærk Selvhævdelse og dyb Religiositet er de klareste Træk i Caspar Markdaners Karakter. Tilsammen skaber de hans Livssyn. Hans Selvhævdelse, skabt af Bevidsthed om egen Dygtighed, næret ved Bedrifter og Anerkendelse i Udlandet, tirret ved virkelig eller blot tænkt Krænkelser af danske Adelsmænd med mange Aner, giver sig Udtryk i Fortolkningen af hans Vaabenmærke, med *Virtus* som Mandens Værdimaaler, genfindes i den Side 27 anførte Indskrift, hvor Tugend (o. Dygtighed) modsettes Fødsel og Pragt, og gaar som en rød Traad

gennem hele Ligtalen, der er en Forsvarstale for denne Opfattelse: »Thi det hielper intet, at mand kand berømme sig af høy stamme, aff mange ahner«; »Derfor siger Seneca: Qui genus jactat suum, aliena landat« ∴ Den som pukker paa sin Byrd, roser hvad andres er; »men vil du komme til nogen høy stand, oc haffue roes, ære oc anseelse, oc saa it got naffn i graffuen met dig, da faar du selff stræbe derefter«. Et andet Sted sammenligner Præsten ham med den romerske, borgerlig fødte Marius og citerer et Stykke af en af dennes Taler til Folket: »Jeg kan vel ikke vise og fremlægge mine Forældres Billede, Skjold, Triumf og Borgermesterembed« (uheldig Oversættelse for »Konsulater«), »men, naar det gælder fornødent: Spidser, Faner, Krigsgaver, Heste etc., der-til et Liv fuldt af Skrammer, det haver jeg at vise frem, det er mit Skjold, det er mit Adelsskab, som mig er tilfaldet, ikke til Arvedel, men det som jeg haver atspurgt« (∴ opnaet) »i min Sved og Arbejd, i stor Farlighed: Mit Fædreland til bedste haver jeg lært at slaa Fjenderne, *hjælpe de nødlidende*« (disse Ord findes ikke i den latinske Tekst), »ikke frygte for noget uden for et ondt Navn«. Disse Ord er som talte ud af Markdaners Hjerte, maaske har han selv givet Anvisning paa Citatet. Det er Tale, som passer for en stolt Mand af borgerlig Æt, ikke for en Konges Frillesøn.

Men Markdaner var foruden en selvhjulpen Mand af Marius' Type ogsaa en rettroende Protestant, grebet af Luthersk Fromhed og Reformationens

moralske Idealer. Ud fra disse Forudsætninger maatte »Virtus« (Mands Værd) kræve mere end romersk Tapperhed. Ligprædikenen giver i saa Henseende klar Besked ved at slaa fast, at sand Adel naas ved 1) Fromhed og Gudfrygtighed, 2) Visdom og »skickelighed« (o. Dygtighed), 3) ved at krige i fremmede Lande. Intet Under, at Markdaner let tilfredsstiller dette af ham selv opstillede Program. Han har i Lærdom og Verdenserfaring staaet højt blandt sine samtidige. Foruden Latin beherskede han tre Verdenssprog, han har lært Krigskunst paa Kejser Maximilians Valpladser, Statskunst ved adskillige af Europas Hoffer, fin Optræden ved sit Ophold i Frankrig. Hans Fromhed og Gudsfrygt viser sig ikke blot ved hans Bibelcitater efter Luthers Bibeloversættelse, hans talrige Gaver til Kirkerne, hans Omsorg for Lærdskolen, Kirkens tjenende Datter, hans Bestræbelse for at hjælpe de nødlidende, men den faar et endnu stærkere Udtryk i hans Syn paa Jordelivets Forkrænkelighed. Paa hans Ligsten staar: Pulvis et umbra sumus (Vi er Støv og Skygge). Den samme Tanke uddyber han – med en Hentydning til indbildt Forskel paa Grund af Stand – paa den Tavle, som han i 1591 lod sætte paa Benhuset paa Kolding Kirkegaard, og som nu findes paa Kirketaarnets Nordside, udvendig, med Dødens og Gravens Insignier, en Ligbaare, en Skovl og en Spade, samt følgende Alvorsord:

DU WELT WEISE TRIT
 HIR BEI SAGE WELCHER HERR
 ODER KNECHT SEI
 SEINT WIR NICHT ALLE
 VON STAVB VND ERD GEMEIN
 SO BEWEISE ES ANDERS AVS
 DISEM BEINE
 SISTE GRADVM VIATOR
 SI BONVS ES MORERE VICTVRVS
 SIN MALVS ES VIVE MORITVRVS ⁴⁰⁾

Den samme Tanke kommer endnu skarpere frem i Winums Ligrædiken, der, som tidligere meddelt, efter Markdaners betegnende Ønske, gaar ud fra Davids 113. Psalme, »der som du tencker, at du est noget, og vil rose dig aff din herkomst oc lade see, huad Vaaben du fører, da lad udgraffue« (gravere) »dit vaaben, effter din ældste herkomst, saa maa du lade udgraffue i din skjold oc offuer din hielm en jordklimp«. »Men Guds Almagt er stor, han fører sit Regimente ganske underlig, som David siger i Psalmen: *Han opretter den fattige aff stoff, oc den arme aff skarnet* ⁴¹⁾ han setter hannem hos Førster, ja sit Folckis Førster. Underlige, siger jeg, fører hand dette sit Regimente, lader mangan person, fød af høy stamme, findes wdøctig at bruges i nogen høy eller drabelig bestilling. Tuertimod, da giffuer hand en arm Hiurdis, Borgeris eller Bondis Søn rig naade oc store gaffuer, gjør aff hannem en fijn, skickelig« (o. dygtig), »lærd og forstandig mand. Denne sætter han en Første, Konge oc Keyser ved siden« (o. Hertug Adolph, de to danske Konger, Keiser Maximilian).

Ringen i Tankegangen er sluttet: Har du end nok saa mange Aner, den første er dog Støv («en Jordklimp»); er du end nok saa stor en Herre, dit Støv kan dog ikke skelnes fra Trællens; men fra Støvet oprejser Gud den »dydige« (o. fromme, vise og tapre) Mand og sætter ham ved Kongers og Kejseres Side. Paa en for Markdaner betegnende Maade træder saaledes den religiøse Tanke om Støvet's Forkrænkelighed i Forening med Stoltheden over fra ringe Byrd ved Guds Almagt at være hævet højt op. Man aner en Dobbeltmening i Citatet paa Ligstenen: »Vi er Støv og Skygge«.

Markdaners Støv blev lagt i Rønninge Kirke under den store Ligsten. Mærkeligt nok omtales denne slet ikke i Bendz' Beskrivelse 1820. Fra 1820 til 1861 stod Markdaners Kiste, uden Indskrift ⁴²⁾, i Familiens Gravkapel i Kirken, men i Tredserne blev en Del af Kisterne ført til en muret Gravhvelving i Rønninge Søgaards Have og en Del af dem nedgravede i en Fællesgrav paa Kirkegaarden. Ingen ved, hvor Caspar Markdaners Ben blev ført hen.

10.

Da Caspar Markdaner forlod Danmark i 1548, var han en Dreng paa 15 Aar. Af sine 26 Aar i Udlandet tilbragte han de 17 i Tyskland. Tysk er i disse Aar blevet hans andet Modersmaal. Særligt er hans religiøse Udvikling sket paa tysk Grundlag, den danske Bibelovertættelse kom først i 1550. Derfor citerer han altid Bibelen paa Tysk, baade paa

Ligstenen og i de mange bibelske Skriftord, som endnu læses paa Rønninge Søgaard⁴³). Hans Valgsprog er tysk og de Side 27 og 51 anførte Vers paa Tysk, enten de nu er hans egne eller bragt med hjem fra Tyskland. Men selvfølgelig beherskede han Dansk lige saa godt. Dette ses blandt andet af hans bevarede Anordninger og af egenhændige Breve, som endnu i 1820 fandtes i Rønninge Søgaards Arkiv⁴⁴). Hans Kærlighed til Danmark fik smukke Udtryk, baade da han ved sin Adling valgte Navnet Markdaner ved Omsætning af Danmark, og da han i 1574 lød Kaldet om at vende hjem til sit Fædreland, og om hans Interesse for dansk Historie aflægger hans Udgravning og Rejsning af den store Jellingesten et lysende Vidnesbyrd.

NOTER.

II.

CASPAR MARKDANER.

1) Tauber: Breve fra Kolding 7—8.

2) Danske Atlas (D. A.) VI. 553.

3) El. 44.

4) Bendz: Efterretninger om Rønninge og Rolfsted Sogne (B.) 43. Thiele: Danske Folkesagn I. 274 med Henvisninger. I en anden Tradition tillægges Fløje af den Slags Caspar Markdaners Svigerfader, Oldeland, der ogsaa siges oprindeligt at have været »Skomagersvend«.

5) D. A. V. 898. Ny Kgl. Samling 4to 751 (N. K. S.) I Eliassen: Historiske Strejftog (El. St.) 7 gengives det tyske Vers saaledes i dansk Oversættelse:

Egennytte, hjemligt Nid, barnagtigt Raad
 har Rom og Troja i Gruset slaa't.
 Hvor Dyden ej holdes i Agt
 saa højt som Fødsel og Pragt,
 er Styret i daarlige Hænder lagt,
 og gennem Tiden lang
 gaar det Krebsens Gang.

6) B. 58.

7) Lijgprædicken af den CXIII. Davids Psalme fremsat oc foregiffuen vdi Erlig Welbyrdig oc Salig Mands Caspar Marckdanners til Søgaard Jordeferds begengelse vdi hans Sognekircke Rønninge den 6. Octob. Aar 1618. Aff S. I. W. (o: Søffren Iffuersen Winum) Sognepræst der sammesteds. Kiøbenhaffn 1619. Ligprædikenen er 119 Sider i Duodezformat, men uden Sidetal (W.)

8) Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding (F.) 42. D. D. S. 111—114. Kolding Folkeblad $\frac{1}{5}$ 1905.

9) Jydske Tegnelser (J. T.) $\frac{20}{1}$ 1588.

10) Samlinger til Jydsk Historie og Topografi VI. 126, anden Række II. 126. Trap: Danmark (Tr.) 2. Udgave VI. 516, 3. Udgave V. 287. Fra Ribe Amt 1925, S. 273 ff.

11) F. 41.

12) N. K. S.

13) I Kirken findes endnu et Epitafium over denne Søn, men Indskriften er delvis borte. Brandorff: St. Nicolaj Kirke i Kolding (Br.) 30.

14) W. Sammenlign Ligprædikenens Titel, Note 7.

15) V. A. A. 1908 S. 259.

16) Løn til Lensmand.

17) Lensbreve i Kancelliets Aarbøger. El. 37—40, 109.

18) J. T. 6, 38 b. El. 118—119.

19) El. 249. V. A. A. 1908 S. 268—269.

20) El. St. 7.

21) Br. 12, 18.

22) Tr. 4. Udgave VII. 659, 695, VIII. 567, 570.

23) D. D. S. 77—79, 96—98.

24) F. 190—191.

25) J. T. 4. 453.

26) El. 384.

27) V. A. A. 1923—24 S. 120—112. El. 87, 288.

28) V. A. A. 1913 S. 129, 1922 S. 114.

29) W.

- 30) El. 100.
 31) Daniæ Descriptio Nova a Jona Koldingensi 1594, S. 165.
 32) El. 100.
 33) El. 101.
 34) W. og D. A. III. 480.
 35) B. 59.
 36) El. St. 7.
 37) C. V. Petersen: Vejle By 149.
 38) J. T. 5. 84 b.
 39) N. K. S.
 40) Det tyske Vers gengives saaledes i El. St. S. 4:

Træd hid, du Verdensvise dør,
 sig: Hvem er Tjener og Herre her?
 Er af Jord og Støv vi ej hver og een,
 saa lær os andet af disse Ben.

Den latinske Tekst betyder: »Stands din Gang, Vandringsmand! Hvis du er god, saa dø for at leve. Men hvis du er ond, saa lev for at dø«.

- 41) Davids Psalmer 113 Vers 7.
 42) B. 39.
 43) B. 40.
 44) B. 60.